

Kur'an Kıssaları Bağlamında İki Bahçe Sahibi ve Arkadaşı

Nefise Efe*

Öz

Kur'an-ı Kerim'de geniş yer tutan kıssalarda birçok konu işlenmiştir. Bu kıssalarda yer alan mevzulardan birisi de dünya malıdır. İnsanın dünya malı ile imtihanı ise insanlık tarihi kadar eskidir. Bu sınav, Kur'an-ı Kerim'de farklı ayetlerde dile getirilmiştir. Bu ayetlerin ortak noktası, insan için yaratılan dünya malının bazı insanlar için araç değil amaç haline gelmesidir. el-Kehf Sûresi 18/32-44. ayetlerindeki kıssa, dünya malı ilgili ayetlerin hepsini kapsar niteliktedir. Bu ayet grubunda verimli, geniş araziye sahip bir kişinin arkadaşına üstünlük taslamasından sonra malının helak olması anlatılmaktadır. Kıssadaki kişiler, yer ve zaman müphem olduğundan aynı kıssanın herhangi bir zaman diliminde herhangi bir yerde tekrar yaşanması muhtemeldir.

Bu çalışmada ilgili ayetlerdeki kıssayı müstakil olarak incelenmeyi uygun gördük. Çalışmamızı yaparken önce kıssanın tanımını yaptık. Sonrasında hem Mushaf sıralamasına hem de olayın zaman sürecine uygun olarak ayetleri tahlil etmeye çalıştık. Bu araştırma esnasında konuyu açıklayıcı ayet ve hadislerden yararlandık, tefsir kaynaklarına başvurduk, kelime açıklamalarında ise sözlüklerden istifade ettik.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an-ı Kerim, el-Kehf Sûresi, kıssa, imtihan.

* Dr., DİB Karabağlar İlçe Vaizi, İzmir/Türkiye, nefiseefe@yahoo.com, orcid.org/0000-0003-0457-192X

In the Context of Quranic Parables: The Tale of the Man with Two Gardens and His Friend

Abstract

In the Qur'an, many subjects are covered in the stories. One of the subjects in these stories is worldly goods. The test of man with world property is as old as the history of humanity. The test of man with worldly goods is as old as human history. The common point of these verses is that the worldly goods created for humans turn out not as means but as an end for some people. In Surah al-Kahf 18/32-44, the parable covers all the related verses of worldly property. In this group of verses, the destruction of the property of a person with a fertile, large land after he claims superiority over his friend is narrated. Since the people, place, and time in the parable are ambiguous, it is possible that the same parable may happen again in any place at any time.

In this study, we found it appropriate to examine the parable in the relevant verses separately. While doing our study, we first defined the parable. Afterwards, we tried to analyze the verses in accordance with both the order of the Mushaf and the time course of the event. During this research, we benefited from explanatory verses and hadiths, applied consulted tafsir sources and used of dictionaries for word explanations.

Keywords: Tafseer, Holy Quran, Surah al-Kahf, parable, challenge.

Giriş

“وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا” (el-Kehf 18/33) ayetinde geçen “مَثَلٌ/mesel” kelimesi sözlükte bir şeyin benzeri, söz, delil, vasıf, sıfat, kıssa, ibret gibi manalara gelip çoğulu “أمثال”dir.¹ Darbü'l-mesel (darbimesel) ise bir meseli ortaya çıktığı duruma benzeyen yeni hal için kullanmak demektir.² Ayrıca “مَثَلٌ/mesel” sözcüğü “ضرب/darabe” fiiliyle kullanıldığında, “kıssa anlatmak” manasının yanında “misal getirmek, benzetme yapmak, örnek vermek” anlamlarına gelmektedir.³

Kur'an'daki mesellerden bahseden ilme ise emsâlü'l-Kur'an denilmektedir.⁴ Mesellerin geçtiği ayetlerdeki anlam insanda hayranlık uyandıracak şekilde kısa ve özlüdür.⁵

Meseller Kur'an-ı Kerim'de; teşvik etmek, uyarmak, ikna etmek, sakındırmak, öğüt vermek, düşündürmek, ibretler sunmak, övmek, yermek gibi amaçlar için kullanılmıştır.⁶ Meseller Allah'ın, insanın anlamakta zorlandığı konuları, aklının anlayabileceği bir dille yani onun seviyesine göre hitap etme şeklidir. Böylece muhatabı insan olan Kur'an, beşerin zihnine daha kolay yerleştirilmektedir.⁷ Çok sık başvurulan bu temsil yöntemi, Kur'an'ın edebi güzelliğini de ortaya koymaktadır.⁸

1 Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, cilt 8, b.y., Mektebetü'l-Hilâl, ts., s. 228; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, cilt 11, Beyrut, Dâru Sâdır, ts., s. 610; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, cilt 30, b.y., Dâru'l-Hidâye, ts., s. 380; İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 29, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 293.

2 Durmuş, “a.g.m.”, cilt 29, s. 293.

3 Mustafa Kara, “Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, *İslâmî İlimler Dergisi*, cilt 9, sayı 1, 2014, s. 75.

4 Bedrettin Çetiner, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 29, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 299.

5 Mennâü'l-Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'an*, Riyad, Mektebetü'l-Mearif, 2000, s. 292.

6 Hasan Keskin, “Emsâlü'l-Kur'an”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986, s. 43-74; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 174; Çetiner, “Mesel”, cilt 29, s. 300; Mustafa Özel, *Kur'an ve Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İzmir, Birleşik Matbaacılık, 2005, s. 59.

7 Nefise Efe, “Kurtubî'nin Kur'an İlimleri'ne Yaklaşımı”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012, s. 168.

8 Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş*, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006, s. 96-97.

Kıssa sözcüğü lügatte bildirmek, haber vermek, anlatmak, iz sürüp takip etmek anlamlarında kullanılan “قصّ/kassa” fiilinden türetilmiştir.⁹ Bunların dışında kıssa kelimesi “söz (hadis), haber, mevzu, mesele, hal (şan, emr)” anlamlarına da gelmektedir.¹⁰ Terim olarak ise Kur’an-ı Kerim’deki tarihî kişi ve olaylardan bahseden ilim manasına taşır.¹¹ Kur’an kıssaları, sembolik ve tasavvura dayanan olaylar olmayıp tarihte yaşanmış, gerçek ve doğru hadiselerdir.¹² Kur’an kıssaları genel olarak teselli etme, irşat, öğüt, ibret, uyarma, sakındırma, özendirme ve müjdeleme gibi temel amaçlar üzerine bina edilmiştir.¹³

Kıssalar, mahiyetleri itibariyle üç ana başlıkta değerlendirilmektedir:

- a. Peygamberler ve diğer bazı şahsiyetlerin hayatlarını içeren tarihî kıssalar: Hz. Adem, Hz. İbrahim gibi peygamber hayatları ve Karûn, Ashâb-ı Kehf gibi diğer tarihî şahsiyetler.
- b. Kur’an-ı Kerim’in inişi esnasında meydana gelen olaylar: Bedir ve Hendek Savaşları, Hudeybiye Antlaşması gibi.
- c. Gaybî kıssalar: Hz. Adem’in yaratılışı, kıyamet, ahiret gibi.¹⁴

Kur’an’daki kıssalar aynı zamanda birer mesel mahiyetindedir.¹⁵ Çünkü mesel sözcüğü Kur’an-ı Kerim’de, bazı geçmiş kavimlerin yaşadıkları, âkıbetleri ve onlardan çıkarılan ibretler¹⁶ anlamında da kullanılmıştır.¹⁷ “مَثَل/mesal” kelimesi, “ضرب/darabe” fiiliyle birlikte, “kıssa anlatmak, misal getirmek, benzetme yapmak, örnek vermek” gibi manalara gelmektedir.¹⁸ Mesel ve kıssaların Kur’an’da aynı hedef için yer alması da onların birbiri içine girmesine neden olmuştur.

9 Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, cilt 5, s. 10-12; İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 7, s. 73; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 18, s. 98.

10 Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve Şihâhi'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülhafîr Attâr, cilt 3, Beyrut, Daru'l-İlm, 1987, s. 1053; İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 25, Ankara, TDV Yayınları, 2022, s. 498-501.

11 Şengül, “a.g.m.”, cilt 25, s. 498-501.

12 Şengül, “a.g.m.”, cilt 25, s. 498-501.

13 Ali Sayı, “Kur’ân’da Kıssa Kavramı Üzerine”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 9, 1995, s. 145-196; Seyfullah Efe, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı (Nesfi-Râzî Örneği)*, Ankara, Akademisyen Kitapevi, 2021, s. 145.

14 Şengül, “a.g.m.”, cilt 25, s. 498-501.

15 Çetiner, “a.g.m.”, cilt 29, s. 299.

16 el-Bakara 2/214; ez-Zuhuruf 43/8.

17 Çetiner, “a.g.m.”, cilt 29, s. 299-301.

18 Kara, “Kur’ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, cilt 9, sayı 1, 2014, s. 75.

Mesel ve kıssa terimlerinin Kur'an-ı Kerim'de zaman zaman birbirine yakın anlamda kullanıldığını görsek de bir açıdan birbirinden ayrılırlar. Çünkü Kur'an'daki kıssalar, tarihî doğruluğu ve gerçekliği olan sonucunda ders çıkarılacak olaylardır.¹⁹ Mesel ise hem gerçek olaylardan²⁰ hem de temsilî veya farazî olaylardan²¹ oluşabilir.²² Meseller günlük hayatta tekrarlanabilme özelliğine sahip oldukları için aynıyla gerçek olmaları şart değildir. Kıssalarda ise tarihte yaşanmış olaylar doğru bir şekilde anlatılır. Sonuç olarak tarihî gerçekliği olan mesellere kıssa denilebilir ama tasavvura dayanan, sembolik olan mesellere kıssa denilmesi mümkün değildir.

Burada “واضرب لهم مثلا/Onlara örnek ver” (el-Kehf 18/33) ifadesiyle başlayan meseli, gerçek bir olayı anlattığı için kıssa olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu mesel, Kur'an-ı Kerim'deki çölde ateş yakan insan,²³ sağanağa tutulan kişi,²⁴ sivrisinek,²⁵ su sanılan aldatici serap,²⁶ karasinek,²⁷ örümcek,²⁸ şiddetli rüzgârın savurduğu kül,²⁹ âciz köle,³⁰ efendilerin çekiştiği köle³¹ gibi tamamen temsiller üzerine kurulu olan diğer mesellerden farklıdır. el-Kehf Sûresi 32-44. ayet grubunda,³² gerçek hayat ile uyumlu, tarihî gerçekliği olan ve ibret alınabilecek bir hadise anlatılmaktadır. Ayrıca bu kıssa, “Peygamberler ve diğer bazı şahsiyetlerin

19 Şengül, “a.g.m.”, cilt 25, s. 498-501.

20 el-Bakara 2/264-265; Âl-i İmrân 3/59; el-En'âm 6/10, 11; Yâsîn 36/13.

21 es-Sâffât 37/62-68; ed-Duhân 44/43-46; el-Vâkıa 56/51-56.

22 Çetiner, “a.g.m.”, cilt 29, s. 299-301; Şengül, “a.g.m.”, cilt 25, s. 498-501.

23 el-Bakara 2/17-20.

24 el-Bakara 2/19.

25 el-Bakara 2/26.

26 en-Nûr 24/39.

27 el-Hac 22/73-74.

28 el-Ankebût 29/41.

29 İbrâhîm 14/18.

30 en-Nahl 16/75.

31 ez-Zümer 39/29.

32 “واضرب لهم مثلا رجلاين جعلنا لأحدهما جنبتين من أغصابٍ وحققناهما بنخلٍ وجعلنا بينهما زرعا (32) كُتِبَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أَكْلَهُمَا وَلَمْ تَطْلُمِ مِنْهُ شَيْئًا وَفَجَرْنَا جِلَالَهُمَا نَهْرًا (33) وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُخَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا (34) وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا (35) وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُيِدْتُ إِلَى رَبِّي لأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا (36) قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُخَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا (37) لَكِنَّهُ هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا (38) وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنْ تَرَىٰ أَنَا أَقْلَ مِنْكَ مَالًا وَلَوْلَا (39) فَعَسَىٰ رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنَّ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَيُصْبِحَ صَنِيعًا رَلْفًا (40) أَوْ يُصْبِحَ مَاؤها غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلْبًا (41) وَأَجِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يَقْلِبُ كَفْيَهُ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا (42) وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا (43) هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا (44) el-Kehf Sûresi 18/32-44.

c. İnanan ve iman etmeyen insanların iç alemlerini ortaya koyan bir temsildir, örnektir.³⁷

2. Bahçenin Tasviri

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا “Onlara iki kişiyi örnek ver: Birine iki üzüm bağı verdik, etrafını hurma ağaçları ile çevirdik. İki bahçenin arasında da ekin bitirdik. Her iki bahçe de meyvelerini verdi. Hiçbir şeyi de eksik bırakmadı. İkisinin arasından bir de nehir akıttık” (el-Kehf 18/32-33).

Allah, bu ayet grubunda insanlara vermek istediği mesajı kıssa metodunu kullanarak ilemiştir. Vermek istediği mesajın insanların zihninde şekillenmesi ve konuya ilgiyi artırmak için örneklendirme yapmıştır.³⁸ Bu kıssada “جَنَّةٌ”, kelimesi müfred ve müsenna haliyle beş defa tekrar edilmiştir. Bu kıssada bahçe manasına gelen “حديقة، روضة، بستان” kelimelerinin değil de “جَنَّةٌ” sözcüğünün kullanılması dikkate değerdir. Çünkü cennet, “örtmek, gizlemek” anlamındaki “جَنّ/cenn” kökünden isim olup “bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten, gölgesiyle gizleyen bahçe” manasına gelmektedir.³⁹ Allah o cennet gibi bahçenin özelliklerini ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatmıştır:

- Bahçede yetişen ürün, üzümdür.
- Üzüm bağlarının etrafı hurma ağaçları ile çevrenmiştir. Zemahşerî ayette geçen “حَفَفْنَا/çevirdik” kelimesinin, zengin ve varlıklı kimselerin bağlarını meyve veren ağaçlarla kuşattıklarında kullandıkları bir vasıf olduğunu söylemiştir.⁴⁰ Yani böyle etrafı meyve ağaçlarıyla çevrenmiş bir bahçe, sahibinin zenginliğinin işaretidir.

37 Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir ve Mefâtîhu'l-ğayb*, cilt 21, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420, s. 462; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Qur'an*, thk. Muhammed İbrahim el-Hıfnâvî - Mahmud Hâmid Osman, cilt 15, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 1423/2002, s. 720; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs* cilt 5, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2000, s. 69-70; Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, cilt 3, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 476.

38 Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, cilt 11, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2008, s. 491.

39 Cevherî, *a.g.e.*, cilt 5, s. 2093-2094; İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 13, s. 92; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 34, s. 364-375; M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s. 374.

40 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an ḥakā'iki gāvāmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-eḳâvil fi vücûhi't-te'vil*, cilt 2, Beyrut, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407, s. 721.

c. İki bahçenin arasında ekin vardır.

d. İki bahçenin ortasından akan bir nehir vardır.

Bu iki bağın her birisi ayrı ayrı olarak mahsullerini eksiksiz olarak verdiği için “آتت/verdi” kelimesi ikil değil tekil olarak gelmiştir.⁴¹ Ayetten anlaşıldığına göre, buradaki tarla, her türlü besin ve meyvenin yetişebildiği, her zaman başka mahsul ve meyve alınabilen bir arazidir.⁴² Bazı müfessirler, arazinin sınırlarının geniş olduğunu fakat tarlayı bölen tepe, vadi gibi yeryüzü şekillerinin olmadığını da bu ayetlerden çıkarmışlardır.⁴³ Ayetlerde, inkarcı olan karakterin bahçesi geniş bir şekilde tasvir edilirken iman ve tevekkül ehli olan karakterin mal varlığından hiç bahsedilmemiştir.

Ayette üzüm ve hurma gibi besin değeri yüksek iki meyvenin ve temel gıda maddesi olan ekinin zikredilmesi dikkate değer bir durumdur. Kur'an-ı Kerim'in indiği dönemde üzüm ve hurmanın bilinen meyveler olması da ayetin muhataba etkisi açısından önemlidir. Ayrıca, üzüm bağının arasına ekin ekmenin etrafını hurma ile çevirmenin bitkilerin döllenmesi ve yetişmesine faydasının olup olmadığı yönünde çiftçilere ve ziraatçılara bir metot sunması da muhtemeldir. Bahçede üzüm ve hurma gibi salkımlar halinde meyve veren ağacın seçilmesi, insanlar için ürün veren bahçenin daha değerli olduğunu göstermektedir. Ayette insan ve ziraat için gerekli temel içecek maddesi olan suyun önemine vurgu yapılmaktadır.

Bu iki ayet, bahçenin içinde farklı meyvelerin yetişebileceği kadar geniş, sahasının fazla, ürünlerinin bol, mahsulünün çok olduğuna işaret etmektedir.⁴⁴ Ayetten anlaşıldığına göre tarla ekileni veren verimli ve ekonomik getirisi fazla olan bir arazidir. Emek verilen arazi çiftçinin emeğinin karşılığını vermiştir. Bu konuda toprak oldukça cömert davranmıştır.

Allah bu iki ayette bahçeyi bütün ayrıntılarıyla tasvir etmiş, gözümüzün önünde canlandırmıştır. Bu iki ayette “فَجَرْنَا، جَعَلْنَا، جَعَلْنَا” fiillerin “biz” zamiriyle gelmesindeki vurgunun amacı, sahip olunan her şeyin kaynağında Allah olduğunu öğretmektedir.⁴⁵

41 Kurtubî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 722.

42 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 462.

43 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 462.

44 Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, cilt 2, Beyrut, Dâru İhyâ'it-Türâs, 1423, s. 585; Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 462.

45 Bayraklı, *a.g.e.*, cilt 11, s. 492.

3. Bahçe Sahibinin Özelliği

“وَكَانَ لَهُ ثَمْرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا”/Bu bahçe sahibinin meyveleri (bol ürünü) vardı. Arkadaşıyla konuşurken: “Benim malım seninkinden daha çok ve insan sayısı bakımından senden daha güçlüyüm” dedi (el-Kehf 18/34).

Bu ayetteki “ثَمْرٌ/semer” kelimesi hem meyve olarak hem de gelir olarak anlaşılmıştır.⁴⁶ Bahçe sahibinin bahçesinin mahsulünün çok olduğuna hem de farklı gelirlerinin olduğuna işaret olabilir. Bazı müfessirler buradaki “ثَمْرٌ” kelimesinin çok mal, nakit para, altın, gümüş anlamına da gelebileceğini söylemişlerdir.⁴⁷ Kıssanın devam ettiği el-Kehf 18/42. ayette ise “ثَمْرٌ”ın yani meyvelerin veya gelirlerin yok olduğundan bahsedilmektedir.

Burada ve el-Kehf 18/37. ayette “اخ/kardeş” değil de “صَاحِبٌ/arkadaş” kelimesinin seçilmesi bu kişilerin aynı ana-babadan doğmadığının bir işareti olabilir. Fakat Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) *Kitâbü'l-‘Ayn* adlı eserinde “صَاحِبٌ” kelimesinin “اخ” manasına da geldiğini söylemiştir. Ayrıca tefsirlerde bu iki arkadaşın, kardeş olduğuna dair nakiller gelmiştir.⁴⁸ Bu gerekçeler, bu iki şahsın kardeş olma ihtimalini de doğurmaktadır.

el-Kehf 18/34 ve el-Kehf 18/37. ayetlerde geçen “يُحَاوِرُ” kelimesi, karşılıklı cevap vermek, birinin diğerine cevap vermesi demektir.⁴⁹

Ayetteki “نَفَرٌ/nefer” sözcüğü, on kişiden daha az sayıyı ifade etmek için kullanılır.⁵⁰ Bu kişi, “نَفَرٌ” ile kendisine tabi olanları, hizmetçilerini, çocuklarını kastetmiştir.⁵¹ Burnu büyük, kibirli kişi, arkadaşına karşı malı ve neferleriyle hükümler kurmak istemiştir. Allah, onun gururunun ve arkadaşısını aşağılamasının sebebini belirtmek için sahip olduğu maddi imkanları detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁵²

Malı, taraftarı ve yardımcılarıyla fakir arkadaşına karşı üstünlük taslayan kişiye kıssanın akabinde gelen “الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ”

46 Cevherî, *a.g.e.*, cilt 5, s. 605; İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 4, s. 106; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 10, s. 328-335.

47 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, cilt 15, Beyrut, Dâru Hecr, 1422/2001, s. 259-260; Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 463; Kurtubî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 723.

48 Mukâtil, *a.g.e.*, cilt 2, s. 585.

49 Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, cilt 3, s. 287; İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 4, s. 218; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 11, s. 108.

50 Cevherî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 833; Kurtubî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 724.

51 Kurtubî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 724.

52 Bayraklı, *a.g.e.*, cilt 11, s. 492.

مَلَّا وَعِنْدَ رَبِّكَ نَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا/Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, sevap olarak da ümit olarak da Rabbinin katında daha hayırlıdır” (el-Kehf 18/46) ayeti cevap vermektedir. Her zaman fakirin zengin, zengininin fakir olma ihtimali olduğu için mal ve yardımcıları ile övünmek doğru değildir. Bahçe sahibinin yalnızca maddi varlık ve imkanları göz önünde bulundurarak kendisiyle arkadaşını mukayese etmesinin ardındaki psikolojik neden, böbürlenmektir. İçinde kaynayan bu gurur, onu fânî değerlerin arkasına sığınmaya itmiştir.⁵³ Servete sahip olmak içindeki gururu uyandırmış, gururu da böyle konuşmasına neden olmuştur. Ayette bahçe sahibinin davranış psikolojisi analiz edilmiştir.⁵⁴

وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا/Kendisine zulmederek bahçesine girdi, kendi kendine şöyle dedi: “Bu bahçenin yok olacağını asla zannetmiyorum. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Eğer Rabtime döndürülürsem, kesinlikle orada bundan daha hayırlısını bulurum!” (el-Kehf 18/35-36).

Allah, el-Kehf 18/33 ve el-Kehf 18/35. ayetlerde, davranışlarıyla kendine zulmeden bahçe sahibi ile yapılan emeğin karşılığını veren bahçeyi karşılaştırmaktadır. Ona yakışan, servetin kaynağında Allah olduğunu bilip O’na ve kıyamete inanması, gurura kapılıp arkadaşıyla o şekilde konuşmamasıydı.⁵⁵ Ama küfrü ve küfran-ı nimeti sebebiyle cehenneme girdiği için bu kişi kendisine zulmedip,⁵⁶ yazık etmiştir.

Ayetteki “وَلَمْ تَطْلُمِ مِنْهُ شَيْئًا”/Hiçbir şeyi de eksik bırakmadı” (el-Kehf 18/33) ifadesine göre bu iki bahçe bile kendisine verilen emeklerin karşılığı olan ürünleri vermiş, sorumluluğunu yerine getirmiş, kimseye zulmetmemişti. Ama bahçenin sahibi ise her şeyin gerçek sahibi olan kıyametin kopacağını inkar ederek ve nankör davranarak⁵⁷ kendine zulmetmişti. Üstüne bu bahçelerin yok olma ihtimalinin de olmadığını söylemişti.

Kafir kişi, bahçelerini “cennet” gibi gördüğü için, kendisine servet ve güç verilip de bu dünyadayken cenneti yaşayan, asıl cennete ihtiyaç duymayan kişiler gibi konuşmuştur.⁵⁸ Ayrıca “Bu bahçenin yok olacağını asla zannetmiyorum” diyerek kendi malının; “Kıyametin kopacağını da sanmıyorum” diyerek bu

53 Bayraklı, a.g.e., cilt 11, s. 492.

54 Bayraklı, a.g.e., cilt 11, s. 492.

55 Bayraklı, a.g.e., cilt 11, s. 493.

56 Kurtubî, a.g.e., cilt 15, s. 724.

57 Taberî, a.g.e., cilt 15, s. 263.

58 Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, cilt 3, İstanbul, İnsan Yayınları, 1996, s. 171.

dünyanın yok olacağını kabul etmemiş gibidir. Çünkü arka arkaya gelen ayetlerde iki kere geçen “ظَنَّ/zanne” fiili iman ve inanç manasında kullanılmıştır,⁵⁹ dolayısıyla bahçe sahibi bahçesinin yok olacağına da kıyametin kopacağına da inanmamaktadır. Dünya hayatının ebedî olduğunu savunmakta, sahip olduğu şeylerin helak olabileceğini asla kabul etmemektedir. Onun bu sözleri bize, Allah’a ve ahirete dair bilgilendirme yapıldığını, bir din eğitimi aldığını göstermektedir.⁶⁰ Ama gözünü mal hırsı bürüyen bahçe sahibi, imanın bir bütün olduğunu kavrayamamış, inkarı imanına galebe çalmıştır.

Kıssada beş kez tekrar eden “رَبِّي/Rabbim” kelimesi, her bir mükerrerinde “بي/benim” aidiyet zamiriyle gelmiştir. Rab kelimesi sözlükte “bir şeyi yetkinlik noktasına varıncaya kadar aşama aşama inşa edip geliştirmek”⁶¹ manasındadır. Rab kelimesi Allah hakkında kullanıldığında “mâlik, seyyid, idare eden, terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mâbud” gibi anlamlara gelir.⁶²

Küfrü kalbi köreltiği için kıyametin kopmayacağını söyleyen bu kafir kişi, “Eğer Rabbime döndürülürsem” sözü ile öldükten sonraki dirilişi kastetmektedir. “Eğer/Eğer” demesinden onun ahirete iman konusunda şüphesi olduğu anlaşılmaktadır. Malının da yok olmayacağını düşünmektedir. Halbuki ne dünya ve ne de onun süsü olan dünya malı, bâkidir.

“Kesinlikle orada bundan daha hayırlısını bulurum” sözüyle de, Allah’ın, ona dünyada bunca nimetleri verdiği gibi, ahirette bunlardan daha iyi ve değerlisini vereceğini söylemektedir.⁶³ Onun bu ifadelerinde arkadaşını hakir görme, büyülenme etkisi sezilmekte, ahirete iman ile de istihza etmektedir. Yoktan var eden Allah’ın, ahirette insanı ikinci kez tekrar yaratması daha kolay olduğu için Allah’a iman ile ahirete iman arasında doğrudan bir bağ vardır. Ahirete iman ile alay eden bu kişinin Allah’a iman sorunu vardır.

Bu dünyada iyinin verilmesi, ahirette bundan daha iyisinin verileceğinin garantisi değildir. Dünyada istediğine dilediğini veren Allah, ahirette hak edene karşılığını verir. Nimetin iki cihanda da devamlı olacağını zannetmek doğru

59 Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve ʿt-tenvîr*, cilt 15, Tunus, ed-Dâru’t-Tunusiyye, 1984, s. 320.

60 Bayraklı, *a.g.e.*, cilt 11, s. 494.

61 Cevherî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 131-132; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 468.

62 Bekir Topaloğlu, “Rab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 34, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s. 372.

63 Kurtubî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 724.

değildir. Çünkü ahretteki mevkii, mal ile değil yapılan güzel ameller ile kazanılır.⁶⁴ Ayrıca varlığın imtihanı, yokluğun imtihanından daha zordur.⁶⁵

Bu kıssada dört kez tekrar eden “خَيْرٌ” kelimesi, bu ayette daha hayırlısını bulacağını ümit eden kafiri, el-Kehf 18/40. ayette daha iyisini ümit eden mü’mini, el-Kehf 18/44. ayette ise en hayırlı karşılığı ve en hayırlı sonucu verenin Allah olduğunu açıklamak için gelmiştir.

4. Bahçe Sahibine Arkadaşının Nasihati

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّكَ رَجُلًا لَكِنَّهُ هُوَ اللَّهُ رَبِّي “*Seni topraktan, sonra sperminden yaratan, sonra da sana insan şekli veren yaratıcını inkar mı ediyorsun? Fakat (ben diyorum ki): “O Allah, benim Rabbidir. Ben hiçbir kimseyi O’na ortak koşmam”* (el-Kehf 18/37-38).

Burada da el-Kehf 18/34. ayette olduğu gibi arkadaş anlamındaki “صَاحِبٌ” ve karşılıklı cevap vermek, birinin diğerine cevap vermesi anlamındaki “يُحَاوِرُ”⁶⁶ kelimeleri kullanılmıştır. Sözcüklerin tekrarı konunun tekidi açısından ve onların birbirinin gıyabında değil de karşılıklı konuştuklarını göstermesi açısından önemlidir.

Mü’min kişi, nezaket ölçüleri içinde ve kevnî ayetler vasıtasıyla kafir arkadaşını imana davet etmiştir. Bunu yaparken, “İnkâr etme” gibi nehiy cümlesi değil de “أَكْفَرْتَ/İnkâr mı ediyorsun?” soru cümlesiyle daha nazik ve daha dikkat çekici bir ifade kullanmıştır. Allah’ın yüceliğinin görülebileceği ilk yer yine kişinin kendi yaradılışındaki intizam olduğu için onun, atası Adem’i topraktan ve kendisini de sperminden yaratan, sonra ona şekil veren Allah’ı inkar etmemesini istemiştir.⁶⁷ “أَكْفَرْتَ/İnkâr mı ediyorsun?” ifadesinde, taaccüb ve inkar için soru sorulmuştur.⁶⁸ Geçici şeylerle aldanmaktan onu sakındırmıştır. Ayrıca insanın yaradılış ve şekillendirme aşamalarını, bu evrelerin sıralamasını bilmesi ve söylemesi onun bilgi ve kültür seviyesini göstermektedir.

“Eğer Rabbime döndürülürsem” (el-Kehf 18/36) ifadesi, bahçe sahibinin Allah’a iman ettiğini göstermesine rağmen arkadaş “أَكْفَرْتَ/İnkâr mı ediyorsun?” diyerek onu inkarla suçlamaktadır. Çünkü o, mal ve mülkü Allah’ın ihsanına değil de kendi çabasına bağlayan, bu serveti sonsuz kabul eden, bunları kimsenin

64 Ateş, *a.g.e.*, cilt 5, s. 299.

65 Nurullah Denizer, *Kur’ân’da Hayır ve Şer*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2019, s. 281-282.

66 Hafîl b. Ahmed, *a.g.e.*, cilt 3, s. 287; İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 4, s. 218; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 11, s.108.

67 Taberî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 263.

68 İbn Âşûr, *a.g.e.*, cilt 15, s. 322.

ondan alamayacağını zanneden, hiç kimseye hesap vermekle yükümlü olmadığını düşünen bir kimsedir. Böyle kişiler diliyle Allah'a inansa bile gerçekte O'nu inkar etmektedirler. Çünkü iman, tek hakim ve tek mabud olarak kabul etmeyi ve O'na karşı sorumlu olmayı gerektirir.⁶⁹

Mü'min olan kişi, "هُوَ اللَّهُ رَبِّي/O Allah, benim Rabbimdir" diyerek kendi inancını misal göstermiş ve arkadaşının şirkten vazgeçip hidayete ermesini istemiştir. Örneği bizzat kendinden yani arkadaşına en yakın mesafedeki kişiden vererek sözünün daha etkili olmasını istemiştir. "Ortak koşma" gibi nehiy cümlesiyle değil de "Ben hiçbir kimseyi O'na ortak koşmam" gibi menfi bir cümle kalıbıyla kendi inancını belirtmiş ve arkadaşına tevhid dersi vermiştir. Ayrıca mü'min olanın "وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا/Ben hiçbir kimseyi O'na ortak koşmam" ifadesi, arkadaşının Allah'a ortak koşan, O'ndan başkasına ibadet eden bir kimse olduğuna delalet etmektedir.⁷⁰ Bu ayette, mal ve kişi çokluğunu kendimden değil Allah'tan bildiğim için Allah'a şirk koşmam, manası da vardır.⁷¹

Bahçene/وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرَنَّا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا" *girdiğin zaman: "Maşallah, bütün güç ve kuvvet ancak Allah'a aittir" deseysin ya. Her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az görüyorsan da* (el-Kehf 18/39).

Mü'min, emek, zaman ve para harcayıp bahçeyi ürün verir hale dönüştüren kafire, her şeyin Allah'ın dilemesiyle ve kudretiyle olduğunu hatırlatıp Allah'a nankörlük yapmamaya çağırmıştır. Bahçe sahibine emek, zaman ve parayı veren, malları ve nüfusu bir araya toplayan Allah'tır. İstedikine istediği kadarını verme tasarrufu, malın gerçek sahibi olan Allah'a aittir. İman etmiş olan kişinin bu konuşmaları, onun temel dini bilgileri aldığını ve kültürlü birisi olduğunu göstermektedir.⁷²

Ayrıca bu ayette kişinin sadece başkasının malına değil kendi malına da "مَا شَاءَ اللَّهُ لَا" demesi gerektiğine delil vardır. Hadis-i şeriflerde "مَا شَاءَ اللَّهُ لَا" ve onun benzeri olan "قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ" lafzının cennet hazinelerinden bir hazine olduğu, eve girerken ve çıkarken okuyanın koruma altına alındığı geçmektedir.⁷³

69 Mevdûdî, *a.g.e.*, cilt 3, s. 173.

70 Kurtubî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 726.

71 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 464.

72 Bayraklı, *a.g.e.*, cilt 11, s. 498.

73 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, Daru Tavkı'n-Necât, 1422, "Deavât", 67; Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-şâhih*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., "Zikir", 13, (No. 44)

Mü'min, kafir arkadaşının “أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفْرًا”/Benim malım seninkinden daha çok ve insan sayısı bakımından senden daha güçlüyüm” (el-Kehf 18/34) demesine içerlediğinden dolayı veya onun bu kibirli lafına cevap vermek için “إِنَّ أَرْبَابَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفْرًا”/Her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az görüyorsan da” (el-Kehf 18/39) demiştir. Gerçekte maddi olarak daha aşağıda olanın yükselmesi, yüksekte olanın alçalması mümkündür. Çünkü, “Dünyada yükselen bir şeyi alçaltmak, Allah’ın değişmez kanunudur”.⁷⁴ Dünya hayatı, sabit ve durağan değil inişli çıkışlı bir yaşam arz eder. Dünya malı ve nüfus çokluğu ile kimseye üstünlük taslamak doğru bir davranış değildir. Çünkü onları veren de alan da Allah’tır. Dünyanın gerçek sahibinin Allah olduğunun bilincinde olan mü'min kişi, arkadaşının hatalı davranışını düzeltmek istemiştir. İman ve salih amel konusunda arkadaşına nasihat etmiştir.⁷⁵

فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَيُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا أَوْ يُصْبِحُ مَاءً كَالْمِثْقَالِ يُصْبِحُ لَكَ خَيْرًا مِنْ حَبِّ كَلْبَةٍ تَلْعَقُ بِلِقَائِ رَبِّكَ يَوْمَ تَأْتِي بِلِقَائِهِ يَأْتِي بِلِقَائِهِ أَجْمَعِينَ/Belki Rabbim bana, senin bahçenden daha hayırlısını verir ve senin bahçene de gökten bir felaket gönderir. Sonunda senin bahçen, kaygan bir zemine döner (yerle bir olur). Yahut sabaha suyu yerin dibine geçer. Sen ona hiç ulaşamazsın (el-Kehf 18/40-41).

Konuşmasındaki kibarlığı devam ettiren mü'min, “Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin” (et-Tevbe 9/55) ayetinde olduğu gibi kimseye özentisi duymamıştır. Allah’tan ümit etmiş; kuldandan medet ummamış, talebini Rabbi’nden istemiştir. Bu ayetler fakir mü'minlerin kalplerine huzur ve ümidi de yaymaktadır.⁷⁶ Ayrıca mü'min olan şahıs, malın çokluğundan ziyade onun hayırlı olmasına, hayatın yukarıya çıkış ve aşağıya iniş açısından değişkenlik arzettiğine vurgu yapmıştır. “Senin bahçenden daha hayırlısı” diyerek arkadaşının malından daha iyilerinin de olabileceğine işaret etmiştir. “هُوَ خَيْرٌ نَوَابًا”/O, mükafatı en hayırlı olan ve en hayırlı sonucu verendir” (el-Kehf 18/44) diyerek de en iyiyi verenin Allah olduğunu söylemiştir. Peygamberimiz (sav) de “Allah’ım! Mal, aile, çocuk olarak insanlara verdiklerinin hayırlısını dilerim, sapıtan ve saptıranları değil”⁷⁷ diye dua etmiştir. Sonuç olarak, verdiği malın tasarrufu Allah’ın elindedir, dilediği zaman geri alabilir ama insanın, elinden alınan o malı tekrar geri getirmeye gücü yetmez.

74 Buhârî, “Cihad”, 59; Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Mektebetü'l-‘Asriyye, ts., “Edeb”, 8; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Halep, Mektebu'l-Matbu'âti'l-İslâmiyye, 1986, “Hayl”, 14.

75 İbn Âşûr, *a.g.e.*, cilt 15, s. 320.

76 Derveze, *a.g.e.*, cilt 5, s. 70.

77 Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *Süneni'l-Tirmizî*, Mısır, Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1975, “Deavât”, 124.

Malı mülkü yok edebilen felaketler gökten de yerden de gelebilir. Bu ayette ilk önce semadan gelebilecek “حُسْبَانًا” afetine yer verilmiştir. Bu kelime sözlüklerde bulut, azap, yastık, yıldırım, çekirge istilası, hesap gibi manalara gelmektedir.⁷⁸ Gökten gelen bu azap sonucu sahibinin bakmaya doyamadığı bahçesi, “صَعِيدًا زَلْفًا” ya yani hiçbir bitkinin bitmediği, hiçbir ayağın sağlam basamadığı bir araziye, cascavlak kayaya dönüşmüştür.⁷⁹ Rahmet olan yağmur⁸⁰ ve tohumları aşılایıcı olan rüzgar⁸¹ bazen gökten gelen bir felaket sebebi olabilir. “اصْبَحَ” hem dönüşmek hem de sabahlamak anlamlarını⁸² içerdiği için “فَتُصْبِحُ” kelimesinin, arazinin verimsiz hale dönüşmesi veya sahibinin bahçesini bu halde bularak uyanması manasına gelmesi mümkündür. Yani azap gece gelip bahçeyi küle çevirmiştir.⁸³

Yüksek, düzlük arazi anlamına gelen “صَعِيدًا”,⁸⁴ kaygan, tutulamayacak kadar yumuşak manasındaki “زَلْفًا”⁸⁵ sıfatı ile te'kid edilmiştir. O arazide göreni sevindirecek, erozyon ve sel felaketlerini önleyecek herhangi bir bitki kalmayabilir. Varlığı ile övünülen, içinde ekinleri olan, etrafı hurma ağaçları ile çevrili olan iki üzüm bağının yerinde yeller esebilir. Çünkü “*dünya hayatı ise sadece geçici bir geçimlidir*” (el-Hadîd 57/20).

İçinden nehir akan, suyu bol bu arazi, bütün varlığın kendine muhtaç olduğu sudan mahrum kalabilir. Yaşam kaynağı olan suyun yerin dibine geçmesi arızî felaketlerden birisidir. Dip, derinlik, oyuk, çökme manalarına gelen “عَوْرًا” kelimesi,⁸⁶ “ماء عَوْرًا” tamlamasıyla yerin dibine çekilen su anlamına gelmektedir.⁸⁷

“*De ki: “Hiç düşündünüz mü suyunuz yerin dibine geçerse, size kim bir akarsu getirebilir?”*” (el-Mülk 67/30) ayetinde geçtiği gibi Allah'ın yerin dibine çektiği suyu geri getirmeye bahçe sahibi de dahil kimsenin gücü yetmez.

78 Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, cilt 3, s. 149; İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 1, s. 314-316; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 267-274.

79 Taberî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 266-267.

80 en-Nahl 16/10-11.

81 el-Hıcr 15/22.

82 Cevherî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 380; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 6, s. 517-525.

83 Mukâtil, *a.g.e.*, cilt 2, s. 586.

84 Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, cilt 1, s. 291; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 8, s. 283-284.

85 İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 10, s. 144; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 25, s. 411-415.

86 Cevherî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 773; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 13, s. 270-272.

87 Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, cilt 3, s. 277; İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 5, s. 34; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 13, s. 271.

Bu iki ayette, ilk ayetlerde bağı bahçeyi veren Allah'ın isterse, semâvî ve arzî felaketler sebebiyle bunları geri alabileceğine vurgu yapılmıştır. Mü'min kişi, arkadaşlarına bütün bu olumsuz ihtimalleri göz önünde bulundurup Allah'ın sel ve susuzluk gibi ifrat ve tefrit noktasındaki felaketler ile imtihan edebileceğini söylemiş ve onu uyarmıştır.

Mü'min kişi, arkadaşının servetine aldanmamış, karşısında ezilmemiş, korkup susmamış; aksine gerçeği görmüş, kendisine güvenen, sağlam ve doğru mantıkla kafir ile konuşmuştur.⁸⁸

5. Mağrur Bahçe Sahibinin Hazin Sonu

وَأَحْبَطَ بِتَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُحِبَّ/Onun meyveleri imha edildi. Sabahleyin bahçenin tamamen yerle bir olduğunu görünce sarfettiği emekten ötürü çırpınarak şöyle diyordu: “Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım” (el-Kehf 18/42).

Malı vermek, Allah'ın bilgisi ve gücü sayesinde. Ama yok olmasında bahçe sahibinin Rabbi'ne şirk koşmasının ve nankörlük yapmasının etkisi daha çok olduğu için ayetin başındaki “أَحْبَطَ/imha edildi” fiili, meçhul bir siga ile gelmiştir. “أَحْبَطَ” fiili sözlükte, kuşatıldı⁸⁹ anlamına geldiği için bu ayette “şirki, gururu, yanlış davranışları, kıyameti inkarı onun servetini kuşattı”⁹⁰ manası da vardır. Aslında mü'min arkadaşı, bahçe sahibini, servetin sahibine nankörlük ettiği, kıyameti inkar ettiği, insanları aşağıladığı için başına bir bela gelebileceğini söylemiş, bu konuda onu uyarılmıştı. Muhtemel musibetin nedenlerini ona izah etmişti. Ama bu nasihatler onun bir kulağından girip öbüründen çıkmıştı.

Arkadaşının yaptığı uyarılardan birincisi gerçekleşmiş ve nasihatleri dikkate almayan bahçe sahibinin meyveleri yok olmuştur. el-Kehf 18/34. ayette “تَمْرٌ/meyve”nin çokluğu anlatılırken bu ayette yokluğundan bahsedilmesi dikkate değer bir husustur. Malıyla övünen bahçe sahibi çokluğun yokluğunu bizzat hayatında tecrübe etmiştir. “تَمْرٌ” kelimesi hem gelir hem meyve anlamında olduğu için muhtemelen onun bütün meyveleri ve gelirleri yok olmuş, bağına yaptığı masraflar boşa gitmiştir.

“فَأَصْبَحَ” fiili bahçenin gece telef edildiğine işaret eder.⁹¹ Sabah, gözünden sakındığı bahçesine giren onun yok olduğunu gören kafir, bir elini diğerine vurmuştur. “فَأَصْبَحَ/سarfettiği emekten ötürü çırpınarak” sözü,

88 Hâlidî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 118.

89 İbn Manzûr, *a.g.e.*, cilt 7, s. 280; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 19, s. 226.

90 Bayraklı, *a.g.e.*, cilt 11, s. 499.

91 Kurtubî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 730.

bahçe sahibinin nedametini gösteren kinaî bir ifadedir.⁹² Bu ibare, pişmanlığının göstergesi olarak çırpınmasının⁹³ artık nafîle olduğunu, her şey için çok geç kalındığını anlatmaktadır. Bahçe sahibi, verdiği emeğin, ayırdığı zamanın ve harcadığı paranın heba olduğunu; yaptığı plan ve projelerin suya düştüğünü görünce dövünmüş ama gideni geri getirememiştir.

“وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا” ifadesindeki “خَاوِيَةٌ” boş,⁹⁴ “عُرُوش” ise asmalar için yapılan çardak veya evlerin tavanları⁹⁵ anlamına gelmektedir. Bahçesindeki en önemli mahsulü olan üzüm bağları yok olmuş, ana sermayesi elinden gitmiş⁹⁶ veya tavanlar evin yıkılan duvarları üzerine çökmüştü.⁹⁷ Sonuç olarak bahçenin işe yaramaz hale geldiğini, yok olup gittiğini anlatan mecazî bir ifadedir.⁹⁸

“أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا/Benim malım seninkinden daha çok” (el-Kehf 18/34) diyen ama malı mülkü elinden giden bu adam, başına gelen bu cezanın inanç probleminden kaynaklandığını idrak etmiş ama iş isten geçmiştir. Bu nedametini dile getirmek için “وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا/Ben hiçbir kimseyi O'na ortak koşmam” (el-Kehf 18/38) diyen arkadaşı gibi “يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا/Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım” (el-Kehf 18/42) demiş ama son pişmanlık ona fayda vermemiştir. Şirkin sonucunu bizzat kendi hayatında görmüş ve başına gelen felaketlerin ana sebebinin kendi şirki olduğunu da itiraf etmiştir. Hem bu örnek hem de “Onlar: *“Rahman bir çocuk edindi” dediler. Siz çok kötü bir şey ortaya attınız. Nerde ise bu sözden dolayı gökler parçalanacak, yer yarılacak ve dağlar yerinden kopup düşecektir. Rahman'a bir çocuk isnad ettiler diye*” (Meryem 19/88-92) ayetleri şirkin tahrip edici boyutunu ortaya koymaktadır. Şirk, kişinin dünya ve ahretini karartmaktadır. Şirk, göklerin, yerin ve dağların dengesinin bozduğu gibi insanın göğü gibi olan beynini, yeri gibi olan gönlünü, dağları gibi olan tüm duygularını tahrip etmektedir.⁹⁹

Kafir, mü'min arkadaşının nasihatlerine kulak asmadığına üzülmüş ama iş isten çoktan geçmişti. Hem dünyadan hem de dinden mahrum kalmıştı. Kafir, küfrün ve nankörlüğün yol açtığı şeyden yakınıp Allah'a sığınmak için böyle konuşmuş, ama bu duruma düşmeseydi bu pişmanlığı yaşamaz ve bunları

92 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 465.

93 Mukâtil, *a.g.e.*, cilt 2, s. 587; Taberî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 268.

94 İbn Manzûr, *a.g.e.* cilt 6, s. 313; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 17, s. 52.

95 Cevherî, *a.g.e.* cilt 3, s. 1010; Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 38, s. 23.

96 Kurtubî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 730.

97 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 465.

98 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 466.

99 Bayraklı, *a.g.e.*, cilt 11, s. 500.

söylenmezdi.¹⁰⁰ Fakat dini, sırf dünyalık için arzu ettiğinden dolayı imanını Allah katında makbul olmamıştır.¹⁰¹ Yanlış inanç yapısının ve yanlış konuşmasının cezasını elindekilerden mahrum kalarak ödemiştir. Nihayetinde, “وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةً يَبُصِرُونَ”/Ona Allah’tan başka yardım edecek hiçbir taraftarı yoktur. Kendi kendini de kurtaramadı” (el-Kehf 18/43) ayetinde olduğu gibi artık Allah’ın azabından korunamayacaktı çünkü yardım edecek bir ordusu yoktu;¹⁰² kendisi bile kendisine fayda sağlayamamıştı.

Sonuçta “إِنْ تَرَىٰ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا”/Her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az görüyorsan da” (el-Kehf 18/39) diyen mü’min kişinin sözü gerçek olmuş ve “وَأَعَزُّ نَفَرًا”/İnsan sayısı bakımından senden daha güçlüyüm” (el-Kehf 18/34) diyen kafire nüfus çokluğu fayda vermemiştir. Övündüğü akrabaları, çoluk çocuğu ve hizmetçileri Allah’ın azabını engelleyememiştir. Bedeni ve sarayı yerin dibine geçerken hiç kimsenin kurtaramadığı Karun gibi (Kasas 28/81), alevli ateşe yaslanırken malı ve kazandığı fayda sağlamayan Ebu Leheb gibi (Tebbet 111/2-3) ona da hiçbir kimsenin ve hiçbir şeyin yararı olmamıştır. Hatta kendisinin bile kendisine yararı dokunmamıştır. Allah’ın verdiği cezayı erteleyecek veya geri çevirecek hiçbir güç bulamamıştır.¹⁰³ Elinden gidenleri kimse geriye getirememiş. Sonuçta hem dünyasını hem de ahiretini yitirmiştir.

6. Malın Gerçek Sahibi

“إِنَّمَا إِلَهُ الْبَنِي إِسْرَائِيلَ وَاللَّهُ يَوْمَئِذٍ عَاطِمٌ لِّعِبَادِهِ”/İşte burada velayet (yardım ve dostluk) gerçek olan Allah’a aittir. O, mükaafatı en hayırlı olan ve en hayırlı sonucu verendir” (el-Kehf 18/44).

“إِنَّمَا إِلَهُ الْبَنِي إِسْرَائِيلَ وَاللَّهُ يَوْمَئِذٍ عَاطِمٌ لِّعِبَادِهِ”/İşte burada” yani Allah’ın dostlarına ikram ettiği, düşmanlarını zelil bıraktığı yer ve zamanda,¹⁰⁴ kısaca her şeyin bittiği yerde “وَاللَّهُ يَوْمَئِذٍ عَاطِمٌ لِّعِبَادِهِ”/yardım ve dostluk” sadece Hak olan Allah’tan gelebilir. “إِنَّمَا إِلَهُ الْبَنِي إِسْرَائِيلَ وَاللَّهُ يَوْمَئِذٍ عَاطِمٌ لِّعِبَادِهِ” ifadesi, bu dünyaya da ahirete de işaret edebilir. Yani onun iki cihanda koruyup kollayanı kalmamıştır.¹⁰⁵ Velayeti, hâmilliği de sadece ve sadece Hak olan Allah yapabilir. Sahte tanrılardan yardım beklemek nafiledir, onların sunacağı bir ahiret hayatı yoktur.¹⁰⁶

100 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 466.

101 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 466.

102 Mukâtil, *a.g.e.*, cilt 2, s. 587.

103 Taberî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 269.

104 Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, cilt 21, s. 466

105 Mukâtil, *a.g.e.*, cilt 2, s. 587; Taberî, *a.g.e.*, cilt 15, s. 270.

106 Bayraklı, *a.g.e.*, cilt 11, s. 503.

Hazin bir son ile yok olan bahçe, sahibine malın gerçek sahibinin kim olduğunu ve en hayırlı akıbetin kimin izniyle olduğunu öğretmiştir. “هُوَ خَيْرٌ” *O, mükafatı en hayırlı olan*” olduğu için iman edenlere dünyada da ahirette de yaptıklarının sevabını verir. Yine Allah, “وَخَيْرٌ عُقْبًا” *en hayırlı sonucu veren*” olduğu için mü'minlere en iyi sonucu lütfeder. 36. ayette kafir, varlığından şüphe ettiği ahirette daha hayırlısını bulmayı umut ederken; 40. ayette ise mü'min, “*Rabbim bana daha hayırlısını verir*” demektedir. Bu ayette ise en hayırlı karşılığı ve en güzel sonucu verenin Allah olduğu, sahte tanrılardan medet ummanın faydasız olduğu ifade edilerek mü'minin görüşü desteklenmiştir. Ayette, en hayırlıyı verenin Allah olduğu veya Allah'ın verdiği en hayırlı olduğu belirtilerek kıssa sonlandırılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in farklı yerlerinde geçici ve kalıcı olanın neler olduğu vurgulanmıştır. Nitekim “*وَرَزَقْنَا رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى*” *Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır*” (Tâ-hâ 20/131) ayeti ile “*وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى*” *Allah'ın katındakiler daha hayırlı ve daha kalıcıdır*” (el-Kasas 28/60) ayeti daha iyi ve daha kalıcı olanı belirtmiştir. “*مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ*” *Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah'ın katındakiler ise kalıcıdır*” (en-Nahl 16/96) ayeti ise dünya malının geçiciliğini gözler önüne sermiştir. Yine el-Bakara 2/261-266. ayetleri bu ayetlerde geçen kıssayı destekler mahiyettedir. Allah, malını gösteriş için harcayanların veya karşı tarafı minnet altında bırakarak verenlerin kazandıklarının hiçbir fayda vermeyeceğini söylemektedir. O kimse, üzerinde toprak bulunan ama yağmur yağınca çıplak kalan düzgün ve yalçın bir kayaya benzetilmiştir.¹⁰⁷ Malını Allah rızası için veren ise ürünü iki misli veren bahçeye benzemektedir.¹⁰⁸ Daha sonra gelen “*Hangi biriniz hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, içinde ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyvenin bulunduğu bir bahçesinin, hem de bakıma muhtaç çocukları varken, kendisine ihtiyarlığın çatmasını, bahçesine de ateşli bir kasırganın isabet ederek yakıp kül etmesini arzu eder ki! Düşünesiniz diye Allah ayetlerini böyle açıklıyor*” (el-Bakara 2/266) ayetinde ise çalışmamızda ele alınan kıssada anlatılan olay ile her bir bireyin karşılaşma ihtimali olduğu anlatılmaktadır. Nitekim insanların, malların varlığı ve yokluğuyla imtihan edilmeleri, Kur'an'ın bildirdiği bir hakikattir (el-Bakara 2/155).

Sonuç

İnsanoğlunun dünya malıyla olan sınavı, atasının dünyaya gönderiliş zamanına dayanır. Birinin kurbanlığı kabul edilen diğerinin kabul edilmeyen ve hazin bir son

107 Bakara 2/262-264.

108 Bakara 2/265.

ile biten Hz. Adem'in iki oğlunun kıssası (el-Mâide 5/27-31) Kur'an-ı Kerim'de bu konuda verilen ilk örnektir. el-Kalem Sûresi 68/17-34 ayetleri, Sebe' Sûresi 34/15-19. ayetlerinde anlatılan olaylar bu konudaki diğer bazı örneklerdendir. Dünya malını araç edinenler, Allah'ın rızasına ulaşarak imtihanı kazanmıştır. Amaç edinenler ise kulluktan uzaklaşarak sınavlarını kaybetmişlerdir. Nitekim el-Münafikun Suresi 63/11. ayette mal ve evlat sevgisinin Allah'ı anmaktan alıkoyduğu insanlar, "hüsrana düşenler" olarak nitelenmiştir. Mal ve evlat sevgisinin, dünyanın süsü, imtihanı olduğunu ona özenilmemesi gerektiğini ifade eden el-Enfâl Sûresi 8/28, et-Tevbe 9/55, el-Kehf Sûresi 18/46, et-Tegâbün Sûresi 64/15. ayet gibi tek tek ayetleri de buraya eklediğimizde liste uzamaktadır. el-Kehf Suresi 32-44. ayetler de bu imtihanın Kur'an'da anlatıldığı kıssalardan birisidir. Kıssada, bahçenin yeri, olayda geçen kişilerin ismi ve kimliği, olayın zamanı müphemdir. Bu yer, her yer olabilir. Kişi, herkes olabilir. Zaman, olayın olabileceği ve tekrar olması muhtemel her bir andır. Bu konuşma, geçmişte, şu anda veya gelecekte, herhangi bir yer ve zamanda, herhangi kişiler arasında cereyan edebilir. Bu kapalılıklara rağmen şahısların vasıfları açık, bahçenin tasviri net bir şekilde anlatılmıştır. Kazanan ve kaybeden kişiler örneklerle ve karşılaştırılarak verilmiştir. Allah'ın dilemesi ve kudretiyle sürekli el değiştiren servete bel bağlamamak gerektiği vurgulanmıştır. Yerden ve gökten gelen tabiat olayları ile serveti yok olan insanın, bütün bu bağ-bahçeleri kendisine veren Allah'a nankörlüğünün ve inkarının cezası dile getirilmiştir. Dünya malının kendilerini ebedî kılacağını veya kendilerinde ebedî kalacağını zanneden kişilere şımarıklığın, nankörlüğün ve inkarın bu dünyayı ve ahireti kupkuru hale getirdiği cascavlak kaya benzetmesiyle anlatılmıştır. Bu açıdan kıssalar, iyileri örnek almak, kötülerden ibret almak amacıyla Kur'an-ı Kerim'de yer almıştır. Çünkü insan ömrü, herkesin hayat tecrübesini tekrar yaşayabileceği kadar uzun değildir.

Kıssa bize, saygınlığın, mal ve çevre sebebiyle olmadığını; kişiye değer katan şeyin iman ve onun akabinde gelen erdemli davranışlar olduğunu öğretmektedir. Örnekleme metodunun kullanıldığı bu kıssada, "جَنَّةَ/cennet, رَبِّ/Rab, ثَمَرِ/semir, ظلم/zaleme, مال/mal, حَيْرٍ/hayır" gibi anahtar kelimeler tekrar edilerek konunun özüne vurgu yapılmıştır.

Mevlana'nın "Geminin içindeki su gemiyi batırır. Geminin altındaki su ise [gemiyeye] destektir"¹⁰⁹ sözünde olduğu gibi gemi için su ne ise, mü'min için dünya odur. Dünya malı insan için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır ama dünya malının sevgisi kişinin tüm benliğini kaplayacak derecede onu sararsa o zaman tehlike

109 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Manevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, s. 68.

çanları çalmaya başlar. İnsanı inkar ve nankörlük batağına sürükleyebilir, kulluk yapmaya mâni olabilir.

İnsan, hastalanmadan önce sağlık tedbirlerini aldığı gibi dünya ve ahiret saadetini sağlamada kılavuz olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifleri rehber edinmelidir. Sırat-ı müstakimde yürümüş olan peygamberler, siddıklar, şehitler ve salih kulları örnek edinmeli; gazaba uğrayanların ve yanlış yola sapanların arkasından gitmemelidir.

Kaynakça

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2008.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, Daru Tavkî'n-Necât, 1422.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *eş-Şihâh tâcû'l-luğa ve Şihâhi'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Beyrut, Daru'l-'İlm, 1987.

Çetiner, Bedrettin, "Mesel" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 29, Ankara, TDV Yayınları, 2004.

Denizer, Nurullah, *Kur'an'da Hayır ve Şer*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2019.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2000.

Durmuş, İsmail, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 29, Ankara, TDV Yayınları, 2004.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Mektebetü'l-'Asriyye, ts.

Efe, Nefise, "Kurtubî'nin Kur'an İlimleri'ne Yaklaşımı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012.

Efe, Seyfullah, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şii Tefsir Algısı (Nesefî-Râzî Örneği)*, Ankara, Akademisyen Kitapevi, 2021.

Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *et-Tefsîrû'l-kebîr ve Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Hâlidî, Salâh Abdülfettah, *Kur'an Öyküleri*, çev. Ahmet Sarıkaya, Konya, Kitap Dünyası Yayınları, 2005.

el-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, b.y., Mektebetü'l-Hilâl, ts.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut, Dâru Sâdır, ts.

Kara, Mustafa, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", *İslamî İlimler Dergisi*, cilt 9, sayı 1, 2014.

Karaman, Hayreddin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Keskin, Hasan, "Emsâlü'l-Kur'an", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986.

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Mahmûd Hâmîd Osmân Muhammed İbrâhîm el-Hıfînvî, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2002.

Mennâü'l-Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'an*, Riyad, Mektebetü'l-Meârif, 2000.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1996.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Manevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırilangıç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.

Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şahîh*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Nesaî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Halep, Mektebu'l-Matbu'âtî'l-İslâmiyye, 1986.

Özel, Mustafa, *Kur'an ve Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İzmir, Birleşik Matbaacılık, 2005.

Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006.

Sayı, Ali, "Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 9, 1995.

Şahin, M. Süreyya, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993.

Şengül, İdris, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 25, Ankara, TDV Yayınları, 2022.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut, Dâru Hecr, 1422/2001.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Süneni't-Tirmizî*, Mısır, Şeriketi Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1975.

Topaloğlu, Bekir, “Rab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 34, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdırrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ğâmûs*, b.y., Dâru'l-Hidâye, ts.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an hağâ'iki ğavâmiži't-tenzîl ve 'uyûni'l-eğâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Beyrut, Dâru'l-Kitabî'l-'Arabî, 1407.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

